

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
İLAHİYYAT FAKÜLTƏSİNİN

**ELMİ
MƏCMUƏSİ**

№ 16 • DEKABR (ARALIK) 2011

MAHMUD KAŞĞARININ “DUVANÜ LÜĞAT-İT-TÜRK” ƏSƏRİNDƏKİ OĞUZ LEKSİKASININ AZƏRBAYCAN DİLİ TARİXİNDƏ YERİ

*Yaqut QULİYEVA,
İlahiyyat fakültəsi, dillər kafedrası*

Key words: Mahmud Gashgari, oguz, Azerbaijan, Hun, turk.

Ключевые слова: Махмуд Кашгари, огузы, Азербайджан, Гунны, тюрки

Azərbaycan xalqının tarixi bəlkə də dünyanın ən mürəkkəb tarixə malik olan xalqlarından birinin tarixidir. Təbii ki, bu mürəkkəblik əgər bir tərəfdən onun coğrafi baxımdan Şərqlə Qərbin birləşdiyi məkanda yerləşməsindən irəli gəlsə, digər tərəfdən bu mürəkkəbliyi onun qədimliyi şərtləndirir. Həmçinin, üçüncüsü bu mürəkkəbliyin içində onun, yəni türk-oğuz yurdu olan Azərbaycanın türkologiya elmində son illərə qədər mövcud olmuş qənaətə görə regional baxımdan türklüyün “əsas ana vətəni” Orxon-Yenisey hövzəsindən çox-çox uzaqlarda yerləşməsi faktı da durur. Məhz oğuz-türk torpağı olan Azərbaycanın “türkün ana vətəni”ndən, Orxon-Yenisey hövzəsindən çox-çox uzaqlarda yerləşməsi türkoloqları həmişə düşündürmüş, bəzi məqamlarda isə onları hətta çaşdırmışdır da. Belə ki, onlar həmişə aşağıdakı suallara cavab axtarmağa çalışmışlar. Azərbaycan ərazisində məskun olan xalq türk mənşəlidirmi? Əgər türk mənşəlidirsə, bu ərazilərə nə zaman köç etmişdir? Onun “türkün ana vətəni”ndə olan etnoslarla, xalqlarla əlaqələri nə şəkildədir? Yəqin ki, bu suallar XI əsrdə M.Kaşğarını da düşündürmüş və o, bu regiona yaxşı bələd olmadığına görə Azərbaycan türklərindən bəhs etməmiş, onlar haqqında danışmamışdır.

Təbii ki, bu suallar orta əsrlər və əsasən müasir xarici ölkə türkoloqlarını düşündürən suallardır. Bүgүnkü Azərbaycan türkoloji elmi-nəzəri fikrində isə haqlı olaraq başqa bir tezis hakimdir. Azərbaycan türkləri-oğuzları bu ölkənin əzəli vətəndaşlarıdır. Onlar buraya gəlmə deyillər. Gəlmə olsalar da, hər halda tarixin elə bir qədim qatından gəlmişlər ki, bu suala müasir tarix elmi cavab vermək iqtidarında belə deyil. Bu mənada, Azərbaycan türkoloqları haqlı olaraq elə ilk baxışdan, adi müqayisələrdən də göründüyü, nəzərə çarpdığı üçün Azərbaycan türklərini-

oğuzlarını Orta Asiya oğuzlarından fərqləndirmişlər. Məsələn, xalq yazıçısı Anar “Dədə Qorqud” oğuzlarından danışarkən elmi məntiqin və faktların gücünə əsaslanaraq yazır: “Bəzən ümumi oğuz anlayışı “Kitabi-Dədə Qorqud”da haqlarında bəhs edilən oğuzlarla tam eyniyyət təşkil etmir. Müvafiq mətnlərlə tanış olduqda aydın görürsən ki, runik daş abidələrdə öz həyatlarını əks etdirmiş “Orxon oğuzlarıyla”, nəğmələri, zərb-məsəlləri, rəvayətləri, “Divanü lüğət-it-türk”də toplanmış oğuzlarla X əsrin ərəb diplomatı İbn Fədlanın Volqa boyunda rastlaşdığı, məişətlərini, adətlərini müfəssəl və müəyyən ifratla, ikrahla təsvir etdiyi oğuzlarla, hətta Xivəli Əbülqazi xanın “Şəcərəyi-tərakimə”sində tarixləri qələmə alınmış oğuzlarla “Dədə Qorqud oğuzları”nı bir sıra ümumi cəhətlər yaxınlaşdırsa da bunlar başqa-başqa xalqlardır” (1,92).

Biz bu fərqi Mahmud Kaşğarının “Divanü lüğət-it-türk”-ünü araşdırarkən də görürük. Ən azı dil səviyyəsində. Belə ki, məlum olduğu üzrə Kaşğari XI əsr oğuzlarından və onların dillərindən, leksik vahidlərindən bəhs edir. Bu oğuz leksik qatını Azərbaycan dili ilə azacıq da olsa tutuşdurduqda, Azərbaycan dilində oğuz dilinin daha qədim leksik qatlarının mövcudluğu faktı ortaya çıxır. Təbii ki, Azərbaycan türkoqları bu prosesə duymuş, Azərbaycan oğuzlarının XI əsr oğuzlarından, Azərbaycan oğuz dilinin isə XI əsr oğuz dilindən fərqli bir şey olduğunu doğru olaraq qeyd etmişlər. Bu mənada prof. Tofiq Hacıyevin mülahizələri olduqca dəqiqdir: “Azərbaycan dilində oğuzca iki qat təşkil edir. Birinci qat eramızdan əvvəl ən qədim dövrlərdən Azərbaycan dilinin əsasını təşkil edən fonetik, qrammatik xüsusiyyətlər və qədim əsas lüğət fondudur. İkinci qat orta əsrlərdən yaranan, başqa oğuz dillərilə yeni əlaqələrin nəticəsində nüfuz edən faktlarla qaynayıb qarışmanın nəticəsidir” (3,18).

Ümumiyyətlə, Azərbaycan türkoqları, o cümlədən prof. Tofiq Hacıyev doğru olaraq oğuzların və oğuz dilinin bu ərazilərə gəlmə olduğunu qəbul etmir: “Faktlar göstərir ki, Azərbaycan dilinin hələ qədim kökündə oğuz etnik xüsusiyyətləri durur... Azərbaycan xalq dili də, ədəbi dili də kökləri daha dərinə gedən yerli etnik kollektivin (oğuzların) öz ünsiyyət vasitəsi əsasında yaratdığı ictimai faktdır” (3,24-25).

Azərbaycan xalqının bədii təfəkkürünün və eyni zamanda, əgər belə demək mümkünsə, müəyyən dövrdə tarixinin salnaməsini bədii şəkildə əks etdirən “Dədə Qorqud kitabı”nda da Azərbaycan oğuzlarının, Dədə Qorqud oğuzlarının bu ərazilərə gəlmə olduqları heç bir şəkildə qeyd edilmir. Bu məqamda Anar haqlı olaraq yazır: “Dastanın mətnində oğuzların yaşadıkları “Oğuz elinə” hardansa və haçansa gəlmələrindən, ümumiyyətlə, “gəlmə” olmalarından, bu yerləri kimlərsə əlindən aldıqlarından iz-soraq yoxdur.

Döyüşlərdə zəfər çalandan sonra belə Dədə Qorqud oğuzları öz yurdlarına qayıdırlar. Bu torpağa hardansa gəlmələri haqqında Dədə Qorqud oğuzlarının şüurlarında, yaddaşlarında, zəhinlərində heç bir xatirə qalmayıb.

Deməli, oğuzlar, hər halda, dastanın yarandığı dövrlərdə özlərini bu yerlərin əzəli, binədən gəlmə sakinləri kimi dərk edirdilər" (1,101).

Bu sətirləri oxuyandan sonra, doğrudan da, oxucuda belə bir sual yaranır: Əgər və ən azı "Dədə Qorqud kitabı"ndan da göründüyü kimi, həqiqətən də, Azərbaycan oğuzları bu ərazilərə gəlmə deyildirlərsə, bəs onda Azərbaycan oğuzcasının, ümumiyyətlə türk dillərilə və xüsusilə Orxon-Yenisey hövzəsi oğuzcasıyla yaxınlığı və həmçinin türk qövmlərilə etnik birliyi haradandır? Məsələn, Orxon abidələriylə "Dədə Qorqud" abidələrinin dilinin yaxınlığı barədə Anar yazır: "Orxon abidələriylə Dədə Qorqud dilinin yaxınlığı da maraqlıdır. Daş kitabələrdə keçən sözlərin, ya söz birləşmələrinin böyük qismi "Kitabi-Dədə Qorqud"da və müasir Azərbaycan dilində ya eyni şəkildə, ya cüzi fonetik dəyişikliklə işlədilir. Məsələn: tanrı, tək, türk, bu oğlanım, gün, gündüz, il (el), alp, kişi, ok, ot (od), at (ad), kök (göy), yıl (il), temir (dəmir), tamğacı, altun, gümüş, bilik, bilim, bilməz, biliksiz, sən, mən, biz, öz, özüm, ölü, tiri (diri), üçün, bir, iki, üç, dörd, beş, altı, yeddi, on, otuz, qul, qız, yağı, güc, tox, iraq, yavuş, yuq, yurt, yir (yer), sub (su), yumşaq, qazandı, yügürti, sançdı, esidin (eşidin), yanılp, gərip, könültəki, ər at (ad), kök tanrı, yavuş yir, qara tər, qızıl qan, boz at, ağ adğır (ayğır), ağ at, alp ər və s (1,128). Həmçinin, əgər biz bir tərəfdən Azərbaycanın ən qədim insan yaşayış məskənlərindən biri olduğunu söyləyiriksə, digər tərəfdən Azərbaycan türklərinin bu ərazilərə gəlmə olduqlarını qəbul ediriksə, bəs onda məntiq harda qaldı? Bizcə, bu sualları aşağıdakı şəkildə cavablandırmaq olar: Azərbaycan həqiqətən də ən qədim insan məskənlərindən biridir. Bu ərazidə yaşayan insanlar Orxon-Yenisey hövzəsində olduğu kimi lap elə əvvəl gündən dil açarkən türk dilində danışmağa başlamış və yaxud da tarixin elə bir qədim qatında bu ərazilərə köç etmişlər ki, bu tarixi qatı, zamanı indi sadəcə olaraq təyin etmək belə mümkün deyildir. Dünya türkoloqlarının, o cümlədən, xüsusilə də prof.Tofiq Hacıyevin son illərdə şumer mədəniyyətini türkdilli mədəniyyət adlandırması birinci mülahizəmizi daha da qüvvətləndirə bilər (3; 4). Eyni zamanda, bizcə, Azərbaycanın coğrafi-təbii şəraiti də bu torpaqlarda Azərbaycan türkcəsinin yaranmasını şərtləndirmək iqtidarındadır. Bu mənada, bizcə, Kaşğarının "Düvan"da dönə-dönə türklərin Rum sərhəddindən üzü Şərqi doğru yaşamalarını, yəni tarixi Arran və Azərbaycan torpaqlarında da türkdilli xalqların məskun olmalarını göstərməsi heç də təsadüfi deyil. İkinci mülahizəyə gəldikdə isə bu da tamamilə özünü doğrulda bilər.

Belə ki, zaman-zaman türk tayfaları həmişə Azərbaycana axın etmiş, burada məskunlaşmışlar. Bunu Azərbaycan türkoloqları heç də inkar etmirlər. Sadəcə olaraq, Azərbaycan türkoloqları, o cümlədən biz, bu köçlərin, bu yürüşlərin tarixinin süni şəkildə “cavanlaşdırılmasının” əleyhinəyik. Bu “cavanlaşmanın” elmi əsaslara dayanmadığını ən azı Mahmud Kaşğarının “Divan”da verdiyi oğuz leksik qatı ilə Azərbaycan dilinin leksik qatını müqayisə edərkən aydın şəkildə görmək olar. Belə ki, ikinci leksik qat ən azı V-VII əsrlərdə formalaşmış XI əsrdə Mahmud Kaşğarının “Divan”ında öz əksini tapırsa, deməli, birinci leksik qat ən azı eradan əvvəlki minilliklərin məhsuludur. Bu fikri söyləməyə bizə bilavasitə Mahmud Kaşğarının “Divanü lüğət-it-türk” əsəri imkan verir. Çünki bu əsərdə türk tayfalarının, türk dilinin böyüklüyü, genişliyi, nəhəngliyi elə bir vüsətlə təsvir olunub ki, bu dilin, bu qövmin XI əsrə qədər neçə-neçə minillikləri arxada qoyduğu aydın şəkildə görünür. Bu mənada, faktlara əsasən Mahmud Kaşğarının göstərdiyi oğuz leksikası əgər XI əsrin leksik qatını nümayiş etdirirsə, eyni zamanda əgər səlcuq oğuzları XI əsrdə hələ yeni-yeni Ön Asiyaya yürüş etməyə başlayırlarsa, bəs onda Azərbaycan ərazilərində oğuz kökünə dayanan Azərbaycan dili nə zaman və necə yaranmışdır? Bizcə, bu suallara türkoloji ədəbiyyatı varaqılamaqla mülahizələr şəklində də olsa, qismən cavab vermək olar.

Görkəmli rus türkoloqu N.A.Baskakov hun dövlətinin, hun dilinin parçalanarkən iki qola, qərbi hun və şərqə hun qollarına ayrıldığını yazır (7,1960). Onun bu bölgüsünə diqqətlə nəzər salsaq, bu qolların hər ikisində oğuz budağının daha aparıcı mövqeyə malik olduğunu görürük. Bu bölgüyə əsasən, məsələni uzatmadan demək olar ki, qərbi hun qoluna aid olan Azərbaycan oğuzları hun dövlətindən ayrılarkən Orta Asiyada durmadan, birbaşa Azərbaycana gəlmiş və bu ərazilərdə məskunlaşmışlar. Eyni zamanda, qərbi hun qolunun oğuz budağının başqa bir qismini təşkil edən oğuzlar isə ilk növbədə Orta Asiyada məskunlaşmış, sonradan səlcuq dövlətinin tərkibində Ön Asiyaya yürüş etmişlər. Digər tərəfdən, hun dövlətindən parçalanan oğuzların bir hissəsi Baskakova görə şərqə hun qolunun tərkibində qalmışlar ki, bunlar da sonradan uyğur dilinin və Orxon- Yenisey abidələrinin dilinin yaranmasında mühüm rol oynamışdır.

Türkoloji ədəbiyyatda tədqiqatçılar Azərbaycan dili ilə uyğur dilinin bir-birinə çox yaxın olduğunu qeyd etməkdədirlər. Bu məsələlərlə dərinlən məşğul olan prof.E.Əzizov türkoloji ədəbiyyatda bu barədə olan fikirləri belə ümumiləşdirir: “Hazırda Azərbaycan dili türk dillərinin oğuz qrupuna aid edilir. Ə.Cəfər qeyd edir ki, “ancaq bu dilin uyğur dili ilə kiçik müqayisəsi bizi Azərbaycan dilinin əmələ gəlməsində uyğur dili qatının çox iştirak etməsi haqqında düşünməyə məcbur edir...

Dialektlərin faktlarına əsasən, mən bu qənaətdəyəm ki, Azərbaycan dili əsas əlamətlərinə görə türk dillərinin qərb qrupuna aid olsa da, bu dil müəyyən dərəcədə türk dillərinin qərb və şərq qruplarını bağlayan həlqədir”.

Müasir Azərbaycan dilində uyğur elementlərinin mövcud olduğunu Ə.N.Nəcib də göstərmişdir. Prof.E.Əzizov yazır ki, Azərbaycan və uyğur dillərində onlarca söz fonetik formasına və leksik mənasına görə üst-üstə düşür: *ata, ata-ana, ata-baba, ata-bova, axsak, arpa, aşxana, ət, ot, oqlak, oyun, çöçümək, çöçünmək, çöl, çolak, çit, çivin, xötək/xotuk, sözləşmək, yaxşı, yara, yastuk, yalquz, yamak* və s (2,66-67).

Azərbaycan və yeni uyğur dilləri dialekt sistemlərinin tipinə görə də bir-birinə uyğun gəlir. Türk dilləri içərisində çuvaş, yakut, Azərbaycan və yeni uyğur dillərinin dialekt sistemləri etnik mənsubiyyətinə görə eynicinsli olmaması, qəbilə-tayfa bölünməsinin izlərini tam itirməsi ilə səciyyələndir. Azərbaycan və yeni uyğur dillərinin diferensial əlamətləri yalnız məhəlli mənsubiyyətdən asılıdır.

Türkoloji ədəbiyyatda uyğurların və oğuzların tarixən eyni tayfalar olması barədə fikir vardır. N.Asistov belə hesab etmişdir ki, oğuzlar və uyğurlar mahiyyətə eyni xalqdır, müxtəlif vaxtlarda bu və ya digər qəbilənin üstünlüyü nəticəsində müxtəlif adlar daşımışlar. V.Tomsenə görə, uyğurlar oğuz tayfa birləşmələrinə aid olmuşdur, oğuz və uyğur adları arasında ancaq dialekt fərqləri var.

Azərbaycan və uyğur dilləri arasındakı bəzi uyğunluqlar bir sıra səbəblərlə şərtlənə bilər. Bu, hər şeydən əvvəl, türk tayfa dillərinin tarixən mövcud olmuş, uyğur-oğuz birliyi ilə bağlıdır. Qədim oğuz və qədim uyğur dilləri, eləcə də müasir tuva, yakut, xakas, şor, çulım-tatar dilləri və Altay dilinin şimal dialektləri qədim uyğur-oğuz dil birliyindən nəşət etmişdir (2,72-73).

Beləliklə, bu fikirlərə yekun vuraraq Azərbaycanla Uyğuristanın məsafəcə bir-birindən uzaq ərazilərdə yerləşməsinə baxmayaraq, Azərbaycan-uyğur dil əlaqələrinin yaxınlığı haqqında bizim Baskakova əsaslanaraq verdiyimiz nəzəri müddəaya görə aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar: istər Azərbaycan oğuzları, istərsə də uyğurlar Hun dövlətindən ayrılarkən orta əsrlərdə öz müstəqil dövlətlərini qura bilmiş və bunun nəticəsində, əgər belə demək mümkünsə, öz dillərinin təmizliyini də qorumuşlar. Bunlar başqa türkdilli tayfalar kimi Orta Asiyanın mərkəzində müxtəlif türkdilli tayfalarla qaynayıb-qarışmamış, biri türk yurdunun Qərb, digəri isə Şərq ucunda demək olar ki, son türkdilli xalq olduqlarına görə dilləri bir o qədər də dəyişikliyə uğramamışdır. Bu mənada, bunlar kök oğuzcanı, əgər belə demək mümkünsə, hun oğuzcasını özlərində qorumuşlar ki, bu dillər arasında da bu yaxınlığı yaradan məhz həmin məqamdır.

Bu nöqteyi-nəzərdən yanaşdıqda Azərbaycan tarixinin, Azərbaycan mədəniyyətinin daha bir müəmmalı faktının da sirri açılmış olur. Məlum olduğu üzrə C.Cəfərov Azərbaycanda qədim run əlifbası, bu mədəniyyətin izlərindən ətraflı bəhs edir. Bizcə, məsələlərə yuxarıdakı nöqteyi-nəzərdən yanaşdıqda, bu mədəniyyətin məhz Azərbaycan oğuzlarının hun dövlətindən ayrılarkən bu mədəniyyəti öz hafizələrində, yaddaşlarında gətirdikləri aydınlaşır ki, sonralar da bu mədəniyyət nəsildən nəsilə ötürülərək kökü unudulsa da, hər halda müxtəlif sənət abidələrində, o cümlədən xalçalarımızda yaşayaraq bu günümüze qədər gəlib çatmışdır. Eyni zamanda buradan daha iki nəticə çıxır: I. Məlum olduğu üzrə, Azərbaycan oğuzlarının hun qolundan ayrılması VII-VIII əsrlərin işi deyil, daha qədim tarixlərin hadisəsidir. Elmi ədəbiyyatda isə Orxon -Yenisey abidələrinin tarixini təqribən VI-VIII əsrlərlə bağlayırlar. Deməli, bizim əlimizdə olan Orxon-Yenisey abidələri bu mədəniyyətin sonuncu nümunələridir. Azərbaycan oğuzları isə hun dövləti tərkibində bu mədəniyyətin daha ilkin nümunələrinə bələd olmuş, yaddaşlarında həmin nümunələri saxlamışlar. II. Bizcə, səlcuq, sonralar Osmanlı oğuzları bu mədəniyyətdən xəbərsizdirlər. Bizcə, bu fakt da Azərbaycan oğuzlarını səlcuq oğuzlarından fərqləndirən, Azərbaycan oğuzlarının daha qədim oğuzlar olduğunu göstərən əlamətlərdir.

Beləliklə, bu nöqteyi-nəzərdən yanaşdıqda Azərbaycan dilinin tərkibində olan birinci oğuz leksik qatının tarixi, eyni zamanda Azərbaycan-uyğur dil əlaqələrinin yaxınlığı və həmçinin Azərbaycan dili, konkret şəkildə Azərbaycan dilinin birinci oğuz qatı ilə ikinci oğuz qatı, yəni oğuz-səlcuq qatı arasında olan fərqlərin mahiyyəti aydınlaşmış olur.

Bu baxımdan, Azərbaycan oğuzları Azərbaycan ərazisində ən qədim zamanlardan bəri yaşadıklarına, qonşu, başqa etnik və başqa mədəniyyət, başqa din, başqa dilə mənsub olan xalqlarla daima əlaqədə olduqlarına və eyni zamanda yaşadıkları ərazidə antik dövrə məxsus Midiya, Albaniya, Atropatena, Manna kimi möhtəşəm dövlətlər qurduqlarına, həmçinin antik mədəniyyətə məxsus dünyanın Şərq sərhədlərində birinci türkdilli dövlət, xalq, etnos olduqlarına görə Orta Asiya türkləri tərəfindən bir qədər unudulmuş və uzaqlaşmışlar. Bu mənada, bəlkə də ərəblərin, islamın gəlişinə qədər Orta Asiya türkləri sanki Azərbaycan türklərini unutmuş, onları özlərindən saymamışlar. Bizcə, bu münasibətin nəticəsidir ki, istər Mahmud Kaşğari və istərsə də orta əsrlər ərəb tarixçiləri də Azərbaycan türklüyünün bu qədimliyi və möhtəşəmliyi qarşısında çaşmış, onları türk xalqlarından sayıb-saymamaq haqqında fikirləşməli olmuşlar. Bu məqam həтта o səviyyəyə çatmışdır ki, ərəb tarixçiləri, mənbələri də belə Azərbaycan dilinin türkdilli dillərdən biri olduğunu xəsisliklə qeyd edirlər. Bu barədə prof. Tofiq Hacıyev çox haqlı və dəqiq olaraq

yazır: “Görünür, həmin dövrlərdə (orta əsrlərdə - Y.Q.) Azərbaycanda türk ədəbi dilinin tarixi mənbələrdə xatırladılmamasının bir səbəbi də odur ki, “türki” adlandırıldığı üçün bu dili Türküstan adlandırılan Orta Asiya ilə bağlayıblar” (3,26).

Azərbaycan dilində olan ikinci oğuz leksik qatının tarixi taleyi isə birinci qata nisbətən daha aydındır. Professor Tofiq Hacıyev yazır: “Müasir Azərbaycan dilində və yazılı abidələrimizin dilində ilk orta əsrlərin və orta əsrlərin oğuzcası daha aydın görünür. Bu dövrlər, xüsusilə eramızın V-VII əsrləri, azərbaycanlıların etno-lingvistik və tarixi-sosial əlamətlərinin ümumiləşərək yenidən qurulduğu dövrüdür. Bu dövrdə Azərbaycanın yerli oğuzları ilə Orta Asiyadan gələn oğuzların iqtisadi, mədəni, siyasi təmasları azərbaycanlıların yenidən təşkilinə müəyyən təsir göstərir. Bu qarşılıqlı əlaqə - təsir XI-XII əsrlərə qədər gəlir” (3,25).

Bizə elə gəlir ki, Mahmud Kaşğarının “Divanü lüğat-it-türk” əsəri hər sahədə, xüsusilə də dil sahəsində professor Tofiq Hacıyevin dediyi tezi sübut edir. Belə ki, Mahmud Kaşğarının oğuz leksikasının Azərbaycan dilində ikinci oğuz leksik qatı olması heç bir sübuta ehtiyacı olmayan faktdır. Məhz Mahmud Kaşğarının oğuz leksikasının Azərbaycan dilinin leksik qatında ikinci leksik oğuz qatının olması bir daha onunla sübut olunur ki, biz Azərbaycan oğuzları, yəni oğuz qatının birinci leksik qatına sahib olan oğuzlar ikinci leksik qatda mövcud olan, başqa sözlə desək, Orta Asiya oğuzcasını başa düşmür, onları anlamaqda çətinlik çəkirik. Bu mənada, hətta, Mahmud Kaşğarının göstərdiyi oğuz qatında elə leksik vahidlər vardır ki, bu kəlmələr ikinci oğuz leksik qatıyla gəlsələr də birinci oğuz leksik qatının sahibi olan azərbaycanlıların dilində vətəndaşlıq hüququ qazana bilmədilər. Amma bunun əksinə olaraq səlcuq oğuzlarının, sonralar isə Osmanlı türklərinin dilində özlərinə çox asanlıqla mövqe qazanıb leksik fonda daxil oldular ki, bu da Azərbaycan oğuzlarını səlcuq-osmanlı oğuzlarından istər etnos, istərsə də lingvistik baxımdan fərqləndirən ən mühüm göstəricidir. “XI-XII əsrlər Azərbaycanın etnik tarixində Orta Asiyadan səlcuq-oğuzlarının Ön Asiyaya və Cənubi Qafqaza gəlmələri ilə əlaqədar olaraq yeni mərhələ ilə səciyyələnir... Biz hesab edirik ki, səlcuq-oğuzları Azərbaycan ərazisində yalnız türklərin sayını çoxaltmış, Azərbaycan dilində oğuz dilləri üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətləri artırmışlar; başqa sözlə, oğuzlar (-səlcuq-oğuzları-Y.Q.) Azərbaycanı türkləşdirənlər deyillər... Səlcuq oğuzları Azərbaycan xalqının etnogenezində həlledici rol oynamamışlar. Bu rol onlardan qabaqkı yerli türk etnoslarına məxsusdur” (6,204-205).

Eyni zamanda, Kaşğarının “Divan”dakı oğuz leksik qatının Azərbaycan dilində ikinci oğuz leksik qatı olmasını sübut edən daha bir bariz fakt vardır. Belə ki,

“Divan” kimi nəhəng ensiklopedik bir əsərdə nə “Dədə Qorqud” dastanının özünün adı, nə qəhrəmanlarının adı çəkilmir, şeirindən, əsərin hissələrindən heç bir nümunə verilmir. Deməli, Mahmud Kaşğari və eyni zamanda Orta Asiya demək olar ki, belə bir əsəri tanımır. Bu mənada, buradan belə bir nəticə çıxır ki, “Dədə Qorqud” dastanları o qədər qədim və eyni zamanda o qədər sırf Azərbaycan oğuzlarının, həmçinin Azərbaycan dilindəki birinci oğuz qatının məhsuludur ki, Mahmud Kaşğari bu əsərdən xəbər tutmamış, ondan bəhs etməmişdir. Bizcə, dastanda olan ərəbləşmə, osmanlılaşma, islamlaşma və sairələr daha sonrakı əsrlərin nəticəsidir. Bu nöqteyi-nəzərdən yanaşdıqda dastanın tarixi də qədimləşir.

Beləliklə, yekun kimi onu demək olar ki, Mahmud Kaşğarinin “Divanü lüğat-it-türk” əsərindəki oğuz leksikası öz tərkibində, öz daxilində ən qədim oğuz elementlərini daşmasına baxmayaraq, hər halda əsasən Orta Asiya və səlcuq oğuzlarını təmsil etməklə bərabər, eyni zamanda Azərbaycan dilinin ikinci leksik qatını əks etdirir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Anar. Dədə Qorqud dünyası// Azərbaycan jurnalı, 1985, №11.
2. Əzizov.E. Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası. Bakı, 1999.
3. Hacıyev T.İ. Azərbaycan dilində qeyri-oğuz elementləri// Türk dillərinin quruluşu və tarixi. Elmi əsərlərin tematik məcmuəsi. Bakı, 1983.
4. Hacıyev T. Şumer mifi və Azərbaycan tarixi// “Ortaq türk keçmişindən orta q türk gələcəyinə” V uluslararası folklor konfransının materialları. Bakı, 2007.
5. Hacıyev T. Şumer mifləri və Dədə Qorqud kitabı// Dədə Qorqud. Elmi -ədəbi toplusu, Bakı, 2007, № 4.
6. Qeybullayev Q. Azərbaycan türklərinin təşəkkülü tarixindən. Bakı, 1994.

Rus dilində

7. Баскаков Н.А. Тюркские языки. Москва, 1960.

РОЛЬ ОГУЗСКОЙ ЛЕКСИКИ В ТРУДЕ «ДИВАНИ ЛУГАТ-ИТ-ТЮРК» МАХМУДА КАШГАРИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ИСТОРИИ

Я.С.КУЛИЕВА

РЕЗЮМЕ

В данной статье предоставляются сведения об огузах и их языке, об их географическом местонахождении, об их этническом составе. Исследованы лексико-семантические свойства огузских слов (Махмуд Кашгари указал на 300 из них) сопоставительно со словами из различных словарей, написанных в более позднее время, а также языком «Книги Деда Коркута».

Указывается на то, что огузская лексика, представленная в труде Махмуда Кашгари составляет второй огузский лексический слой в лексике Азербайджанского языка. Первый же слой является самым древним слоем Хуннского периода.

THE ROLE IN AZERBAIJAN HISTORY OGUZ LEXIS IN “DİVANİ LUGAT-İT - TURK” BY MAHMUD GASHGARİ

Y.S.GULIYEVA

RESUME

Thus, giving the conclusion to the article we can say that, the oguz lexis in “Divani lugat-it - turk” by Mahmud Gashgari, in spite of its content and carrying ancient oguz elements, representing mainly Middle Asia and Selchug oguzs, at the same time reflects the second lexis level in the Azerbaijani language. But the first layer is the most ancient lexical layer of the Hun period.

Çapa tövsiyə etdi: dos. Ç.H.Mirzəzadə